

УДК 159.923.3

Ігор Коваль

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

Діяльність рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) щодо захисту населення від техногенних аварій і катастроф носить багатогранний характер, у своєму розвитку вона, здебільшого, непрогнозована, непередбачувана та небезпечна для життя. Успіх працівників у цій діяльності, насамперед, залежить від їхньої психологічної готовності, яка визначає поведінку особистості в екстремальних умовах.

Цілеспрямоване формування психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах у процесі психологічної підготовки сприятиме більш успішному вирішенню професійних завдань, зниженню екстремальності та несподіваності емоційно-генних ситуацій у майбутньому, збереженню психічного здоров'я та профілактиці “професійного вигорання”, підвищенню рівня свідомого контролю за перебігом психічних процесів.

З огляду на зазначене, професійна підготовка майбутніх рятувальників вимагає особливого зосередження на розвитку їхньої психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Проблема психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах носить різноплановий характер. Так, М. Дьяченко та Л. Кандибович першими виокремили поняття психологічної готовності; Г. Балл досліджував психологічну готовність до вправної поведінки; І. Гавриш, І. Горелов, Є. Зеєр, О. Керницький, І. Кулініч, П. Рудик розглядали цей феномен як багаторівневе утворення; В. Барко, А. Вирщіков, О. Гура, У. Дружинін, М. Левітов, А. Пуні, А. Резанович, В. Рибалка, С. Шандрук трактували її як стан; В. Сластьоніна та Б. Ананьєва вважали її проявом здібностей; В. Россах та В. Шапар виокремили дефініцію “готовність до екстремальної дії”, психологічній готовності рятувальників приділили увагу Є. Русаєв, а їхній діяльності в бойовій обстановці гасіння пожежі – О. Самонов [1–15].

Незважаючи на те, що в науковій літературі висвітлено феномен психологічної готовності до різних видів діяльності, обґрунтовано структуру та способи її формування, деякі питання психологічної го-

товності рятувальників до діяльності в екстремальних умовах як у теоретичному, так і в практичному аспектах недостатньо досліджені, зокрема трактування даного феномена.

Мета статті – на основі психологічного аналізу понять “готовність до діяльності”, “психологічна готовність” запропонувати авторське бачення дефініції “психологічна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах”.

У психологічному словнику за редакцією В. Войтка психологічна готовність до діяльності трактується як поєднання знань, умінь, навичок із потребою у праці, що базується на зацікавленості, бажанні працювати, високому рівні трудового виховання [11, с. 143].

Дефініцію психологічної готовності до діяльності в науковий обіг упровадили білоруські дослідники М. Дьяченко та Л. Кандилович, акцентуючи увагу на мотиваційній спрямованості фахівців і позитивному ставленні до трудової діяльності. На думку вчених, готовність має на меті актуалізацію потенційних можливостей індивіда у конкретний момент для реалізації успішної дії, внутрішнє налаштування на професійно доцільну поведінку при виконанні навчальних і трудових завдань [4, с. 27].

На наш погляд, найточніше описує поняття психологічної готовності В. Дружинін, розглядаючи його як психічний стан, що супроводжується мобілізацією ресурсів суб'єкта діяльності для виконання конкретної діяльності [12, с. 416]. Уміння управляти власним психічним станом допомагає працівникам ДСНС зберігати самоконтроль при виконанні фахової діяльності та виконувати свої обов'язки в екстремальних умовах, ретельно та правильно оперувати знаннями, навичками і досвідом.

Не менш важливою для нашого дослідження є думка Г. Балла щодо психологічної готовності до вправної поведінки в ситуаціях вибору як складової психологічної культури індивіда [1]. Вправна поведінка сприяє виробленню в майбутніх рятувальників власних професійно важливих якостей, які сприяють виконанню професійної діяльності, оскільки завдання виконуються величезну кількість раз, тобто відпрацьовуються до автоматизму й освоюються з досвідом особистості. Психологічна культура в поєднанні з вправною поведінкою дозволяє майбутньому рятувальнику ухвалювати моральні рішення в екстремальних ситуаціях, а також сприяє успішному саморозвитку, самовизначенню, самореалізації та соціальній адаптації.

І. Кулініч розглядає психологічну готовність до діяльності як складне багаторівневе утворення, яке містить особистісну й операційну підструктури. На думку вченого, початковий рівень психологічної готовності до ді-

яльності запроваджується ще на стадії професійних намірів і характеризується відсутністю професійної та спеціальної диференціації. Готовність до фахового навчання та власне професійне навчання є якісними складовими цього рівня готовності. Результат навчання у ВНЗ є основою психологічної підготовленості до діяльності, яка виявляється в готовності до входження в новий трудовий колектив, систему службових і професійних взаємовідносин та, головне, до конкретної діяльності [8].

Психологічна готовність курсантів до майбутньої професійної діяльності, як зазначає Л. Матохнюк, є складною особистісною властивістю, котра включає в себе мотиваційно-ціннісний, когнітивний та операційно-діяльнісний компоненти. Для успішного розвитку психологічної готовності курсантів до професійної діяльності необхідно враховувати вплив об'єктивних і суб'єктивних умов навчання та розробити психолого-педагогічні засоби формування зазначених компонентів. Дослідниця доводить, що у формуванні психологічної готовності до фахової діяльності провідну роль відіграє розвиток мотиваційно-ціннісного компонента з використанням при цьому активних методів навчання, зі створенням на заняттях умов для саморозвитку особистості [9, с. 5]. Таким чином, готовність майбутнього рятувальника ДСНС України до діяльності в екстремальних умовах після закінчення навчального закладу є психологічним чинником фахового виконання завдань, які диктує професія, сприяє швидкій орієнтації в надзвичайних умовах і правильному застосуванню набутих знань і навичок.

Отже, психологічна готовність майбутніх пожежників залежить від результатів навчальної діяльності, багажу засвоєних знань і навичок майстерного виконання діяльності в екстремальних умовах.

Важливим періодом формування психологічної готовності майбутнього рятувальника є стадія переходу від навчання до фахової діяльності. Так, Т. Кудрявцев та В. Бодров вважають, що психологічна готовність тісно пов'язана з поняттями “професіоналізм” і “професійне самовизначення”. Є. Клімов під професіоналізмом розуміє властивості людей систематично, надійно й ефективно виконувати фахову діяльність в особливих умовах життєдіяльності [6, с. 7]. Для успішного виконання рятувальником професійної діяльності, особливо в екстремальних умовах, а також компенсації негативного впливу середовища йому необхідно вміти використовувати внутрішні психологічні ресурси.

Психологічну готовність до діяльності в бойовій обстановці гасіння пожежі О. Самонов трактує як можливість мобілізувати психіку, налаштуватися на доцільні дії в конкретній діяльності. Професійні навички в

поєднанні з психологічною готовністю дозволяють рятувальнику фахово виконувати діяльність в екстремальних умовах. Готовність у майбутніх рятувальників формується систематично та закріплюється у процесі професійного навчання та впродовж службової діяльності [14, с. 8].

Так, на думку В. Молотай, психологічна готовність визначає здатність особистості до готовності діяти в нестандартних умовах, до психологічної саморегуляції, вміння аналізувати та передбачати ситуацію швидкодії, а головне – формувати реакцію організму в особливих умовах [10]. Зазначені якості є вагомими для працівника ДСНС, адже здійснення оцінки, аналіз небезпечної ситуації та правильна реакція організму на неї значно зменшують ризик небезпеки не лише для оточуючих, а й для самого пожежника.

В. Барко тлумачить дефініцію “психологічна готовність керівника органів внутрішніх справ до управлінської діяльності” як тривалий психологічний стан, який включає в себе мотиви, здібності, інтереси, знання, вміння, інші особливості особистості, та головне складається з комплексу суб’єктивних і об’єктивних компонентів, які в сукупності забезпечують ефективне виконання професійної діяльності в особливих умовах [2].

Психологічну готовність до льотної діяльності О. Керницький пояснює як психологічне утворення особистості пілота-військовослужбовця й інтегральну властивість, що проявляється як психічний стан готовності до фахової діяльності та забезпечує функціонування психіки і надійність отриманих знань, умінь і навичок в особливих умовах [5].

В. Россах спільно із В. Шапар виділили дефініцію “готовність до екстремальної дії” як здатність до швидкого та дієвого реагування на екстремальні ситуації, які є непередбачуваними та непрогнозованими [15, с. 99]. Така готовність передбачає сформованість внутрішніх настанов особистості на поведінку певного роду, яка супроводжується налаштуванням і мобілізацією всіх резервів для виконання дій, використанням набутих у процесі професійного становлення знань, умінь і навичок. Звідси витікає, що для формування готовності до діяльності в особливих умовах у процесі навчання потрібно створювати відповідні психолого-педагогічні умови.

Цікавою є думка Т. Бунєєва про те, що готовність молодих офіцерів-прикордонників до самостійного виконання посадових обов’язків можна підвищити за таких умов: орієнтація самовиховання офіцерів на розвиток самостійності; підвищення рівня внутрішньої мотивації молодих офіцерів до самостійного розв’язання поставлених завдань; вдосконалення змісту і методики організації педагогічної діяльності офіцера підрозділу [3, с. 4].

Діяльність рятувальника характеризується, з одного боку, постійною бойовою готовністю в непередбаченому режимі очікування екстремаль-

них ситуацій, з іншого – поєднується з певною монотонністю у зв'язку з виконанням регламентних робіт відповідно до розпорядку дня (Є. Русаєв). Під психологічною готовністю до діяльності в надзвичайних ситуаціях учений розглядає можливість рятувальників професійно виконувати аварійно-рятувальні роботи на високому морально-психологічному рівні в будь-яких незвичайних умовах, потенції до рішучої діяльності, навіть до самопожертви заради порятунку людей, котрі опинилися в зоні ризику [13].

Таким чином, у наукових джерелах психологічна готовність фахівця до діяльності розглядається, з одного боку, як наявність професійно важливих якостей, володіння знаннями, уміннями і навичками, а з іншого – як стан концентрації можливостей індивіда, що передує певним діям; як внутрішнє налаштування на виконання професійної діяльності; як стан мобілізації психофізіологічних систем, які забезпечують ефективне виконання діяльності людини.

Різні тлумачення науковцями дефініції “психологічна готовність” зумовлені відмінними теоретичними підходами та специфікою структури діяльності. На сьогоднішній день визначено два основні підходи до вивчення психологічної готовності: особистісний, який розглядає психологічну готовність у сукупності з особистісними передумовами до успішної діяльності, та функціональний, який аналізує готовність у зв'язку із психічними функціями, формування яких вважається необхідним для досягнення високих фахових показників. Особистісний компонент, своєю чергою, зумовлює вдосконалення психічних процесів, станів і якостей людини, потрібних для продуктивної діяльності [4, с. 163-164].

Сьогоднішня вимагає від рятувальників ДСНС володіння знаннями та вміннями, новітніми технологіями провідних науковців, постійного саморозвитку та самовдосконалення, вмотивованості, що і є складовими психологічної готовності майбутніх фахівців до ефективного виконання діяльності в екстремальних умовах.

Здійснивши теоретичний аналіз літератури, пропонуємо визначення поняття “психологічна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах” розглядати як активно-діючий, усвідомлений стан, що формується на основі професійного досвіду, ціннісних настанов, психологічної культури, особистісних якостей, знань, умінь, навичок, мотиваційно-цільової структури, прагнення до саморозвитку і сприяє результативному виконанню професійної діяльності, миттєвому ухваленню рішень у кризових ситуаціях швидкодії та професійно-доцільній поведінці, а також особистісній і професійній самореалізації.

Подальші дослідження передбачають наукове обґрунтування психолого-педагогічних умов формування психологічної готовності до діяльності в особливих умовах і розроблення сучасної методики її формування.

Посилання:

1. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г. О. Балл // Соціальна психологія. — 2005. — № 1. — С. 3—13.
2. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія / В. І. Барко. — К. : Ніка-Центр, 2003. — 448 с.
3. Бунєєв Т. В. Розвиток готовності в молодих офіцерів-прикордонників до самостійного виконання посадових обов'язків : автореф. дис. канд. пед. наук : 20.02.02 / Тарас Васильович Бунєєв; Хмельницький : Вид-во Нац. академії ПВУ, 2002. — 18 с.
4. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. — Минск : Изд-во БГУ, 1976. — 173 с.
5. Керницький О. М. Теоретичний аналіз проблеми формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до військово-професійної діяльності / О. М. Керницький // Військова освіта : [зб. наук. пр.]. — 2003. — № 14. — С. 50—59.
6. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие / Е. А. Климов. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. — 512 с.
7. Кудрявцев Т. В. Особенности личности и профессиональное самоопределение / Т. В. Кудрявцев, А. В. Сухарев // Вопросы психологии. — 1985. — № 1. — С. 86—93.
8. Кулініч І. О. Трудове самовизначення молоді в умовах демократизації суспільства / І. О. Кулініч // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : Матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24–26 травня 2002 р.) / М-во освіти і науки України, Ін-т вищ. освіти АПН України, Одеська нац. юридич. академія, Канадсько-Український проект “Демократична освіта”. — К. : Ай-Бі, 2003. — С. 459—466.
9. Матохнюк Л. О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07: / Людмила Олександрівна Матохнюк; НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Хмельницький, 2006. — 24 с.
10. Молотай В. А. Формування психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до діяльності по охороні громадського порядку : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 / Валерій Анатолійович Молотай. — Хмельницький, 2006. — 20 с.
11. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. — К. : “Вища школа” 1982. — 813 с.
12. Психология : учебник для гуманитарных вузов / ред. В. Н. Дружинина. — С.-Пб. : Питер, 2001. — 656 с.
13. Русаев Э. С. Психология человека в чрезвычайных ситуациях : учебное пособие / Э. С. Русаев. — Уфа : Учебно-методический центр по гражданской обороне и чрезвычайным ситуациям Республики Башкортостан, 2003. — 181 с.
14. Самонов А. П. Психологическая подготовка пожарных / А. П. Самонов. — Москва : “Стройиздат”, 1982. — 264 с.
15. Шапарь В. Б. Новейший психологический словарь / сост. В. Б. Шапарь, В. Е. Россоха, О. В. Шапарь / ред. В. Б. Шапаря. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. — 808 с.

References (transliterated and translated):

1. Ball H. O. Fenomen vyboru v konteksti sotsialnoyi povedinki (The phenomenon of choice in the context of social behavior). // Social Psychology, 2005, № 1. P. 3—13.

2. *Barko V. I.* Psikhologhiya upravlinnia personalom organiv vnutrishnikh sprav (proaktivnyi pidhid) : monografiya (Psychology of personnel management of the Interior (proactive approach) : monograph). Kyiv, 2003. 448 p.
3. *Buniev T. V.* Rozvytok hotovnosti v molodyh ofitseriv-prykordonnikiv do samostinoho vykonannya posadovykh oboviazkiv: avtoreferat (Developing readiness in young border guard officers to self-fulfillment of duties : Author's abstract of Ph. D. thesis in Pedagogical Sciences). Khmelnytskyi, 2002. 18 p.
4. *Diachenko M. I., Kandybovich L. A.* Psihologicheskie problemy gotovnosti k deyatelnosti (Psychological problems of readiness to work). Minsk, 1976. 173 p.
5. *Kernytskyi O. M.* Teoretychnyi analiz problemy formuvannya psikhologichnoy hotovnosti kursantiv-lotchikiv do vsiyskovo-profesiyanoi diyalnosti (The theoretical analysis of the formation of psychological readiness of cadets-pilots to military-professional work). // *Military Education : [collected works]*, 2003, № 14. P. 50—59.
6. *Klimov E. A.* Psihologiya professionalnogo samoopredeleniya: ucheb. posobie (Psychology of professional self-determination : Tutorial). Rostov-on-Don, 1999. 512 p.
7. *Kudriavtsev T. V., Suharev A. V.* Osobennosti lichnosti i professionalnoe samoopredelenie (Personality traits and professional self-determination). // *Voprosy psikhologii (Issues of Psychology)*, 1985. № 1. P. 86—93.
8. *Kulinich I. O.* Trudove samovyznachennia molodi v umovakh demokratizatsiyi suspilstva (Employment determination of youth in democratic society). // *The development of democracy and democratic education in Ukraine : Proceedings of II International Scientific Conference (Odessa, 24-26 May 2002) / Ministry of Education and Science of Ukraine, Institute of Higher Education, Odessa State Academy of Law, Canada-Ukrainian project "Democratic Education"*. Kyiv, 2003. P. 459—466.
9. *Matokhniuk L. O.* Formuvannya psikhologichnoy hotovnosti maibutnikh inzheneriv-prykordonnykh do profesiyanoi diyalnosti: avtoreferat (Formation of psychological readiness for future engineers- border guards to the profession Author's abstract of Ph. D. thesis in Psychological Sciences). Khmelnytskyi, 2006. 24 p.
10. *Molotay V. A.* Formuvannya psikhologichnoy hotovnosti viyskovosluzhbovtiv vnutrishnikh viysk MVS Ukrayiny do diyalnosti po okhoroni hromadskoho porjadku: avtoreferat (Formation of psychological readiness of troops of the Interior Ministry of Ukraine to the activities for the protection of public order Author's abstract of Ph. D. thesis in Psychological Sciences). Khmelnytskyi, 2006. 20 p.
11. *Psikhologichnyi slovnyk (Psychological Dictionary)*. Ed. by *V. I. Voytka*. Kyiv, 1982. 813 p.
12. *Psihologiya. Uchebnik dlya gumanitarnykh vuzov (Psychology. Textbook for liberal arts colleges)* / Ed. by *V. N. Druzhinina*. St. Petersburg, 2001. 656 p.
13. *Rusaev E. S.* Psihologiya cheloveka v chrezvychnykh situatsiyah: Uchebnoe posobie (Human psychology in emergencies : Tutorial). Ufa, 2003. 181 p.
14. *Samonov A. P.* Psihologicheskaya podgotovka pozharnykh (Psychological training of firefighters). Moscow, 1982. 264 p.
15. *Shapar V. B., Rossoha V. E., Shapar O. V.* Noveyshiy psikhologicheskii slovar (Newest psychological dictionary). Ed. by *V. B. Shapar*. Rostov-on-Don, 2005. 808 p.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2014

И. Коваль

Теоретические аспекты психологической готовности будущих спасателей к деятельности в экстремальных условиях

В статье на основании анализа научной литературы рассмотрены различные подходы специалистов относительно трактовки понятий “готовность к деятельности” и “психологическая готовность”, осуществлено подробную аналитическую интерпретацию. Автор в процессе научного анализа предлагает собственную трактовку дефиниции “психологическая готовность будущих спасателей к деятельности в экстремальных условиях”. Современное украинское общество требует от спасателя Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям психологической готовности к трудовой деятельности в экстремальных условиях, а именно: владения системой профессиональных знаний, умений и навыков, осведомленности с новейшими достижениями техники на национальном и мировом уровнях, стремления к саморазвитию и самосовершенствованию. Предпосылкой возникновения психологической готовности к выполнению конкретной деятельности является ее понимание, желание добиться успеха и осознание ответственности за результат.

Ключевые слова: психологическая готовность, экстремальная ситуация, будущие спасатели, профессиональная деятельность.

I. Koval

Theoretical Aspects of Future Lifeguards' Psychological Readiness to Work under Extreme Conditions

Based on the analysis of the scientific literature the article considers different approaches regarding the interpretation of the concepts of “readiness for activities” and “psychological readiness” by detailed and analytical interpretation. In the process of scientific analysis the author suggests his own interpretation of the definition of “future lifeguards' psychological readiness to work in extreme conditions”. Today the Ukrainian society requires psychological readiness to work in extreme conditions from the rescuer of the State Service of Ukraine for Emergencies, namely – to possess a system of professional knowledge and skills, be aware of the latest advances in technology at the national and international levels, strive constantly for self-development and self-improvement. Predictors of psychological readiness to perform specific activities is understanding, desire to succeed and sense of responsibility for the outcome.

Key words: psychological readiness, extreme situation, future lifeguards, professional activity.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор Л. О. Хомич